

**Rácz Andrea - dr. Lénárd Krisztina**

## **A javítóintézeti nevelés dezintegrációs hatásai**

*“Gyengeségeink és kínjaink nem jelentik okvetlenül azt,  
hogy bűnösök vagyunk.”*

/T. De Quincey/

A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény dezintegrációs hatásai című kutatás fő célja a javítóintézeti nevelés, mint támogató rendszer analitikus elemzése a jogszabályok, az ellátórendszer írott szabályai, a pedagógiai elvek és módszerek, valamint a javítóintézetben nevelkedő fiatalok társas kapcsolatainak, családi, illetve mikrokörnyezetének elemzése által. Arra keresünk választ, hogy a társadalmi integrációt, a reszocializációt az intézmények, a nevelők és a támogató vagy éppen kirekesztő családi háttér, tágabb értelemben a szociálpolitika, gyermek- és ifjúságvédelem és a büntető igazságszolgáltatás hogyan és milyen mértékben segíti elő, milyen szerepet játszik a bűnözés és más deviáns viselkedési formák megszüntetésében, vagy éppen ellenkezőleg, ezek társadalmi reprodukciójában.

A társadalmi beilleszkedés kérdése nem csupán a társas kapcsolatokat, szociális mechanizmusokat mikroszintjén értelmezhető, hanem a társadalom és intézményrendszere, s ezek működési mechanizmusainak, illetve stratégiáinak szintjén is. Éppen ezért a javítóintézetek dezintegrációs hatásainak vizsgálata szociológiai és közpolitikai reflexiókkal is körülférhető, ezért célunk az empirikus kutatás eredményeinek társadalompolitikai interpretálása is, a rendszer aktuális fejlődési lehetőségeinek, jelen problémáinak feltárása, megoldások ajánlása a 'good practice' kialakítása, illetve az intézményrendszer hatékony működtetése és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem érdekében.

A kutatás során 56 strukturált interjút készítettünk: 4 intézményvezetővel, 9 fiatalkorú bűnelkövető nevelésében részt vevő szakemberrel, 34 fiatalkorú bűnelkövetővel, 6 fiatalkorú bűnelkövető hozzátartozójával, valamint 3 jogalkalmazóval (1 törvényességi felügyeletet ellátó ügyész, 1 tárgyaló ügyész, 1 bíró). Az intézmények összehasonlíthatósága végett szabályzataik, nevelési terveik, munkaköri leírásaik egységes szempontok szerinti elemzésére, valamint a

javítóintézeti nevelési rendszer jogi szabályozásának értelmezésére is sor került. Minisztériumi állásfoglalást kértünk a következő minisztériumoktól: OM, GYISM, FMM, IM. Ezek mentén elkészült a javítóintézeti nevelés, mint támogató rendszer SWOT-analízise, az ellátórendszer rendszerszemléletű elemzése a támogató intézmény erősségeinek és gyengeségeinek meghatározásán keresztül, ami rámutat arra, hogy hol húzódik meg az a határ, ahol a rendszer segíteni tudja a fiatalok társadalmi integrációját, illetve hol erősíti a társadalmi kirekesztettséget, deklaszzációt.

## Fogalmi definíciók

A társadalmi beilleszkedési zavarokat, *deviáns* viselkedésmódként leírt jelenségeket – alkohol- és drogfüggőség, bűnözés, öngyilkosság stb. – a társadalmi élet mikroszintjének, az egyéni viselkedésmódoknak a kulturális normáktól eltérő, vagy éppen azokba ütköző formáinak tekintjük.

A *szocializáció* a személyiség alakulása szempontjából kulcsfontosságú, mivel a beilleszkedés sikerét és kudarcát nagymértékben meghatározza. A szocializáció azon folyamat, melynek során a környező társadalmi világok kognitív, attitűd jellegű, érzelmi és szereprendszerbeli tárházából képződött sajátos struktúra beépül az individuum személyiségébe.

Mind a deviáns, mind a normatív viselkedés szerepviselkedésként fogható fel, minthogy a kultúra az emberközi viszonyokhoz, különböző funkciókhoz viselkedésvárásokat rendel, az egyént az elvárások mentén megfelelő magatartásra presszionálja. Ezeket a kulturális pozíciókhoz rendelt elvárásokat *szerepeknek* nevezzük, összességüket pedig a kultúra szereprepertoárjának. A személyiség gyermekkortól kezdve a szocializáció folyamán építi fel saját szerepvilágát. A sikeres szocializáció során egyensúlyképes én-identitás alakul ki, azonban ha az én-azonosság túl erős, a személyiség konfliktusba kerül környezete mintáival, a társadalom normáival, kíváncsiságrendszerével, azaz a szocializáció hibái a szerepstruktúra hibáin keresztül személyiségzavarhoz, viselkedészavarhoz, deviáns viselkedésmódhoz vezetnek.

A szocializációs hibák korrigálása a *reszocializáció* folyamata, melynek célja a hibásan felépült, megmerevedett struktúrák megváltoztatásával, megbontásával a személyiség struktúráteremtő potenciáljához való hozzáférés, ahol egy hiteles érzelmi légkörben, plasztikus viselkedésbeli és kognitív eszköztár felhasználásával az elakadt szocializáció újraindul, a személyiség egy része újra felépül. A korrekció, reszocializáció sikeressége nagymértékben függ attól, hogy az adott környezet, az adott társadalom mennyire nyitott a korrekcióra, milyen mértékben épültek ki a reszocializáció szokásrendszerei, szimbolikus intézményrendszerei. Természetesen ez összefügg azzal is, hogy mennyire épültek ki a non-szimbolikus, de valóságos, a deviáns életút felé sodródó személyek rehabilitációját segítő korrekciós programok, illetve intézménystruktúrák.

*A javítóintézeti nevelés* büntetőjogi intézkedés azon fiatalok részére, akiknek eredményes nevelése érdekében, tekintettel személyi körülményeikre és az általuk elkövetett cselekményre, intézeti nevelés szükséges. A javítóintézeti nevelés tartama egy évtől három évig terjedhet.

## **A bűnözés alakulása Magyarországon**

A rendszerváltást követő évtized a bűnözés rohamos terjedésének időszaka volt. 1982-ben 140 ezer bűncselekmény vált ismertté, míg 1991-ben ez a szám a 440 ezret is meghaladta. A növekedés üteme 1989-ig viszonylag egyenletes volt, ekkor robbanásszerű változás következett be: 50%-os volt az ismertté vált bűncselekmények emelkedésének aránya, ami azután '91-ben 29%-ra esett vissza. A statisztika szerint egyre városiasabb jelleget ölt a bűnözés, a bűncselekmények közel 30%-át a fővárosban követik el, ez az arány Pest megyével együtt az összes bűncselekmény 50%-a. A bűnözés szerkezete is jelentős mértékben megváltozott: míg a '80-as években a bűncselekmények 60%-át tették ki a vagyon elleni bűncselekmények, ez a '90-es évekre elérte a 80%-ot, ezen belül különösen megnőtt a betörések és a rablások, valamint az erőszakos bűncselekmények száma. A bűnelkövetők többsége viszonylag fiatal, 18-39 éves. Az elmúlt évtizedben csökkent a női bűnelkövetők száma, ugyanakkor növekszik a fiatalok bűnözési aktivitása. A bűnelkövetők 4,1%-a külföldi állampolgár.

A 14-18 év közötti fiatalokból 1972-ben 12%, 1987-ben 16%, míg 1991-ben 19% került összeütközésbe a törvénnyel. A bűnözést gerjesztő társadalmi tényezők között a gyermekkori szegénység együtt jár a fiatalok iskolai nevelésének hiányosságaival. Magyarország Olaszországhoz, Nagy-Britanniához hasonlóan hosszabb távú perspektívát nem tud nyújtani a fiatal iskolások számára. Magyarországon a 16 évesek 76,5% tanul teljes időben, a 17 évesek 50%-a, 18 évesek esetében ez az arány 18,6%. Nagy-Britanniában a 16-18 éves fiatalok 35%-a tanul teljes időben, Olaszországban pedig 47%-uk. Az általános iskola elvégzésének hiánya nagymértékben elősegíti a társadalom perifériájára felé való sodródást; 1990-ben a jogerősen elítélt fiatalok 6,2%-a írástudatlan volt, 29%-uk pedig nem fejezte be az általános iskolát. Ez az adat jelzi, hogy több mint minden harmadik jogerősen elítélt fiatalok integrációs esélyei nemcsak büntetett előéletük miatt rosszak, hanem azért is, mert a további képzési formákból alapiskolázottságuk hiányában kiszorulnak (Gönczöl, 1993).

A család, az egyén szociális, kulturális adottságai és a kialakult életmód is fontos szerepet játszik a személyiség formálásában, és nagymértékben befolyásolja a társadalmi szerepvállalás, érvényesülés lehetőségeit. A fiatalok integrációs esélyeit meghatározzák a család gazdasági

adottságai, így a szegénység, a rossz családi és szociális környezet behatárolja azokat. Ma a szegények 40%-a gyermekkorú Magyarországon, a fiatalok szüleit fenyegető munkanélküliség, hajléktalanság, tartós szegénység nemcsak a felnőtt generációkra hat kedvezőtlenül, hanem – megváltoztatva a család viszonyát a társadalomhoz – közvetlen módon hat a következő generációk devianciájának kialakulásához az adott közösségen belül, a szülők számára elvesztett társadalmi perspektíva következtében.

A családi környezet, mint kriminalizáló faktor nemcsak a szociális adottságok által hat, hanem a személyiséget formáló, értékvilágot, normarendszert alakító közösséggént is. A szülők kriminogén hatása akkor erős, ha közvetlen antiszociális és kriminális modellül szolgál, ha a szülő az alapvető ellenőrzést elmulasztja, ha konfliktusban áll egymással a két generáció, vagy a gyermek szülei. Számos kutatás vizsgálta, hogy a szülői környezet hogyan hat a fiatalok viselkedésére, agressziójára. E kutatások rámutattak arra, hogy kiemelkedő fontossággal bír az autokrata szülő-gyermek kapcsolat, amikor is a szülő nem neveli, csak felügyeli a gyermeket, ahol a szülő folyamatosan meg akarja törni a gyermek 'gyermeki' akaratát, illetve, amikor a szülő saját kudarcait, az őt ért sérelmeket a gyermekén kívánja megtorolni. Az eredmények tükrében elmondható, hogy a túl szigorú, diktatórikus nevelés inkább vezet bűnelkövetéshez, mint a szülői felügyelet elmulasztása. A fiatalok bűnelkövetők esetében a családi nevelés, törődés hiánya jelentős tényező a bűnözővé válás folyamatában. 1991-ben az ismertté vált fiatal bűnelkövetők 17,2%-a nem vér szerinti családban nevelkedett, hanem nevelőszülők, intézet vagy rokonok nevelték őket. Természetesen a családot nem pótolhatja a szakemberek által, intézményes keretek között működtetett, vagy nevelőszülői családban történő nevelés.

### **Gondolatok a fiatalkori bűnelkövetésről**

A fiatalok bűnelkövetők száma 1999-ben 11 540 volt, ez az összes bűnelkövető 9%-át jelenti, ami némi csökkenést mutat az 1997-es (10,66%) és 1998-as (9,82%) arányhoz képest. A fiatalok elkövetők száma abszolút értékben csökkent, de korcsoportjukon belüli arányuk nőtt (225/10 000 fő). Ami aggodalomra adhat okot, az a büntetett előéletűek (27,9%) és a visszaesők (33%) magas aránya. Ugyanakkor nőtt a jogerősen elítélt fiatalok száma is, 12,2%-kal, ami a súlyosabb cselekmények, csoportos elkövetés, többszörös cselekmények magasabb számát jelzi. A fiatalok is legnagyobb arányban (70-80%) vagyon elleni bűncselekményt követtek el. Ezen belül elsősorban lopást (35-40%), betöréses lopást (20-27%), rablást (3-4%), testi sértést (5-7%) és közlekedési bűncselekményt (4-5%).

Az utóbbi évek során markáns változás tapasztalható a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények terén. Általánosságban azt lehet mondani, hogy döntő strukturális különbség a fiatalkorúak és a felnőttek bűncselekmény-elkövetése közt nincs, a fiatalkorúak esetében is a vagyon elleni bűncselekmények teszik ki a nagyobb arányt, ezen belül is a lopás. Az utóbbi években és a rendszerváltást megelőzően is tendencia volt, hogy durvultak az elkövetési módok, az elkövetők számos esetben értéktárgyai megszerzését követően is brutálisan bántalmazták a sértettet. Amennyiben fiatalkorúak emberölésben vesznek részt, azok szinte mindegyike valamilyen körülménynél fogva súlyosabban minősül. Tehát vagy különös kegyetlenség, vagy nyereségvágyból való elkövetés, vagy előre kiterveltség – gyakran ezek mindegyike – állapítható meg. A bűncselekmények körében az utóbbi 5-6 évben arányeltolódás figyelhető meg, mert nagyon meredeken növekszik a kábítószerrel visszaélők száma. Egyre több esetben fordul elő, hogy nemcsak fogyasztóként, hanem a kereskedési tevékenységben vesz részt a fiatalkorú. Tendenciaként elmondható még, hogy gyarapszik az ún. intellektuális bűncselekményekben való részvétel. A számítógéppel, interneten keresztül megvalósított cselekmények tekintetében egyre több a fiatalkorú elkövető.

Az ügyészség gyakorlata alapján a cselekmény elkövetésétől, az elkövető személyétől függ, hogy a konkrét esetben fiatalkorúak börtönét, fogházát vagy javítóintézeti nevelés elrendelését indítványozzák. A súlyos megítélésű élet elleni bűncselekményekben, csoportos rablásoknál, más erőszakos vagyon elleni bűncselekményeknél, kifosztásnál, zsarolásnál, nagyobb értékű vagyon elleni bűncselekményeknél, lakásbetörésnél, hogy ha ezt sorozatban valósították meg, többnyire végrehajtandó szabadságvesztés kiszabására tesznek indítványt. Előfordul élet elleni cselekményeknél – ha az nem befejezett emberölés, életveszélyt okozó testi sértés – hogy a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztését indítványozzák. Számos vagyon elleni bűncselekményben (ez vonatkozik a rablás, zsarolás, vagy a kifosztás alapesetére, illetve nagyobb értékre elkövetett lopásoknál is), ha a törvényi feltételek fennállnak, akkor felfüggesztett szabadságvesztés kiszabására tesznek indítványt. A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények döntő többségében a leggyakoribb intézkedés a próbára bocsátás. Ez tulajdonképpen minden bűncselekmény esetében alkalmazható intézkedés, de súlyozni kell a cselekmények tárgyi súlya alapján. Vannak olyan cselekmények (ilyenek az élet elleni bűncselekmények), melyek esetében az ügyészség gyakorlatában kizárt, hogy próbára bocsátást alkalmazzanak az elkövetővel szemben.

A javítóintézeti nevelés kettős szerepet tölt be a magyar jogrendszerben, egyrészt büntetőjogi intézmény, joghátrány, melyet a bűncselekmény elkövetője szenved el, de nevelő hatásának kiemelkedő szerepe miatt egyfajta visszaterelő mechanizmus is: fő célja a társadalmi együttélés készségének sikeres kialakítása, a reszocializáció elősegítése bűncselekményt elkövető fiatalok esetében.

Javítóintézeti nevelés azoknál a fiataloknál alkalmazható, akiknél elegendő az intézkedés alkalmazása, nem szükséges a büntetés kiszabása. Tehát a bűncselekmény tárgyi súlya, jellege az intézkedést lehetővé teszi. Viszont abban a környezetben, ahol a fiatalok eddig élt, a további nevelés feltételei nem biztosítottak, ezért javítóintézeti nevelésre tesznek indítványt. Ennek keretében minden esetben külön vizsgálni kell az elkövető családi hátterét. Ez a környezettanulmányból, illetve a gondozó kihallgatásából derül ki.

Az ítélet meghozatalakor fontos szerepet kap(hat) a javítóintézetben készített nevelői vélemény, amennyiben javítóintézetben fogatosítják az előzetes letartóztatást, és a fiatalok huzamosabb időt töltött előzetesben. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy a bíróság kéri a nevelő véleményét. Ez mindenképpen közrejátszik a döntés meghozatalában; ha az intézeti vélemény szerint a javítóintézeti keretek között érdemi nevelési folyamat eredményeként kedvező irányú változás észlelhető, akkor ezt a bíróság a joghátrány megválasztásánál figyelembe veszi. Adott esetben nem börtönt szab ki, hanem javítóintézeti nevelést alkalmaz. Ennek sok esetben törvényi akadálya van, hiszen ha valaki az ítélet meghozatalakor a 19. évét betöltötte, már szóba sem jöhet a javítóintézeti nevelés.

A javítóintézeti nevelés jogi szabályozásában ellentmondások találhatók, hiszen a Büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet hatályos szövege szerint az intézet az oktatási miniszter felügyelete és közvetlen irányítása alá tartozik, míg a részletszabályokat tartalmazó intézeti rendtartás (A javítóintézetek rendtartásáról szóló 30/1997. (X.11.) NM rendelet) az intézet irányítását az egészségügyi, szociális- és családügyi miniszter feladatkörébe sorolja. A jogi szabályozás hiányos, mivel az előzetes letartóztatásban lévő javítóintézeti nevelt fiatalok számára nem biztosítja azokat a visszaterelő mechanizmusokat (értesítési kötelezettség a gyámhatóság, a hivatásos pártfogó felé), melyeket a jogerős ítélettel javítóintézeti nevelésbe helyezett fiatalok számára nyújt, ezáltal a társadalomba való visszailleszkedést a fiataloknak saját magának, maximum családi segítséggel kell megoldania.

A javítóintézeti nevelés kiemelt célja a társadalomba való visszaillesztés előkészítése, a fiatal intézeti életének figyelemmel kísérése, szükség és lehetőség szerinti utógondozása. A javítóintézeti nevelés középpontjában az egyéni fejlesztés és a csoportos foglalkozás áll. Az *egyéni fejlesztési tervek*

objektív alapját a nevelési követelmények adják. Ahhoz, hogy az általánosan megfogalmazott elvárások alapján egyénre szabott tervet lehessen készíteni, elengedhetetlen a növendék megismerése. A csoportos foglalkozások színtere a javítóintézeti csoport. A csoportok befogadóképessége általában maximum 12 fő, ez megegyezik azzal a törekvéssel, hogy a gyermekvédelmi intézményekben a hagyományos, nagy intézeti csoportformát a kisebb csoport, az egyénre irányuló fejlesztés váltsa fel. A sok szempontból sérült fiatalok alacsony toleranciatűrő-képességének is vélhetőleg ez a forma felel meg.

## **Javítóintézeti nevelés, mint támogató rendszer**

*Intézményvezetők, fiatalok bünelkövetők nevelésében részt vevő szakemberek*

A rákospalotai intézetbe előzetes letartóztatásban lévő és jogerős javítóintézeti nevelésre ítélt lányok kerülnek. Az intézetben 78 férőhely áll rendelkezésre az Alapító Okirat szerint, ebből 8 utógondozó. Két előzetes és két jogerős csoportban kerülnek elhelyezésre a fiatalok. Az intézeti létszám megfelel annak az aránynak, amely a fiatalok bünelkövetésben a lányok/fiúk aránya (10-90 %). Lányok esetében a bíróság ritkábban élnek szabadságelvonással járó kényszerintézkedés, illetve szankció alkalmazásával. A fentiek részint annak tudható be, hogy a lányok korábban érnek, mint a fiúk, *"a fiatalok bünelkövetés nemcsak a büntetéssel tűnik el, hanem az érés is, van egy természetes érés is, ami a fiúknál később van, a lányoknál hamarabb"*. A bíróság gyakorlatnak sok esetben az a következménye, hogy 'nagyon elvadult' lányok kerülnek az intézetbe. A tapasztalatok alapján egy korábbi, rövidebb tartamú javítóintézeti neveléssel elkerülhető lett volna a börtönbüntetés. Az intézményvezető szerint a kis csoportlétszám előnye, hogy *"...tényleg tudunk egyénre szabottan dolgozni, mást tudunk, mint a fiúintézetek. Sokkal nagyobb náluk az együttmozgatás, ők jobbak abban, hogy szakmát jobban tudnak, az egy nagy létszámnál könnyebb, mi megtaláljuk azt, hogy egyénre szabottabban tudunk dolgozni."*

A fizikai környezet sokat javult az elmúlt években, teljesen felújították az egyik lakóházat és a tanműhelyt. A rendezett környezettel – a nevelés részeként – a lányokat arra kívánják ösztönözni, hogy önmagukra és környezetükre igényesek legyenek. Vitára adhat okot, hogy az intézetben a lányoknak jobbak a körülményei, mint sok esetben saját családjukban. Az igazgatónő erről a következőket gondolja: *"Én azt nem tartom luxusnak, én azt tartom bajnak, ha nem ilyenek a körülmények otthon."*

Az egészséges családmóddal megismertetése érdekében a munkatársak beosztását igyekeznek úgy szervezni, hogy egy csoportban egy férfi és egy nő dolgozzon. Az ideális beosztás mindamellett

nehezen kivitelezhető a magas fluktuáció miatt. Ez egyrészt köszönhető a fizikailag és pszichésen is megterhelő munkának, másrészt – a közalkalmazotti béremelést is figyelembe véve – az alacsony fizetésnek. A munkaerőt tekintve a 80-as évekhez képest változást jelent, hogy csak képesített pedagógus dolgozik az intézetben, mindenki rendelkezik a munkájához előírt végzettséggel. A zárt intézeti munkához szükséges speciális képesítés megszerzése bonyolult, a pedagógusi diploma önmagában nem elég. A továbbképzési rendszerben nem az iskolarendszerű, diplomás képzések, hanem a praktikus képzések élveznek előnyt (mediáció, jóvátételi módszer, konfliktuskezelő tanfolyamok). A képzéseket az úgynevezett pedagógus-továbbképzési keretből finanszírozza az intézet, ami továbbképzésre, illetve szakkönyvvásárlásra használható fel. A vezetőség által minden pénzügyi évben készített terv tartalmazza, hogy melyik részlegből ki tanul tovább, ez mennyiben egyezik a részlegvezető elképzelésével. A képzéseket teljes egészében vagy munkaidő-kedvezménnyel támogatják.

A központi szervek közül az Igazságügy Minisztériummal szoros az intézet kapcsolata. Különösen az ügyészséggel működnek együtt, mely ellenőrzi a törvények betartását, illetve vizsgálja a határozatok végrehajtását. Az Oktatási Minisztériummal csupán néhány eset kapcsán kerülnek kapcsolatba. Más szervezetek, pártfogók, jegyzők, gyámhivatal kapcsolatot tartanak az intézettel, de sok esetben csak formálisan. *"...van olyan is, mikor a gyám tőlünk kérdezi, hogy hol van a gyerek, és mi visszakérdezzünk, hogy tényleg, hol van a gyerek? Hiszen neki kéne tudnia, hogy hol van."*

A neveltek családi helyzetét tekintve nagyon eltérő életutakkal találkozhatunk. Az intézményvezető szerint az alábbi 5 típus különíthető el:

- "Nagyon erős család": a gyerek viselkedése a család erkölcsi és morális értékrendjének megfelel, a család a gyermeket támogatja és visszavárja *"ő éppen úgy tekinti ezt az állapotot (a javítóintézetet), mint egy pillanatot az életéből, ami éppen átzúg fölötte"*.
- "Erős család": a gyermek intézetbe kerülése intő jelként szolgál a család számára, elfogadják az intézet segítségét, a család bevonódik az intézeti életbe, a nevelési munkát támogatja.
- "Elrontott nevelőszülői, örökbefogadó szülői kapcsolat": a javítóintézeti nevelés központi része a megromlott külső kapcsolatok, interperszonális viszonyok rendezése, optimális esetben a fiatalok - nevelőszülő, - örökbefogadó szülő kapcsolata erősödik.
- "Széteső család": a szülők rendezetlen életmódja miatt a gyermek nem tud támaszkodni a családjára, ilyenkor az intézet célja, hogy találjon a családban olyan személyt, akiben a gyermek megbízhat, és akitől segítséget kaphat.
- "Intézeti gyermek": amennyiben a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermeknek jó kapcsolata van korábbi nevelőivel, társaival, akkor a kapcsolattartást erősíti az intézet, de főleg lakásotthonoknál fordul elő, hogy már nem fogadják a gyermeket.

A fegyelmi ügyek nem túl gyakoriak az intézetben, melynek oka a kis létszám, illetve az előzetes letartóztatásban lévőknél a visszatartó erő, hiszen az intézetben tanúsított viselkedés számít a büntetőeljárásban az ítélet meghozatalakor. Kiemelt fegyelmi vétségnek minősül a verekedés, lopás, és ha valakit "csicskázatnak".

A javítóintézeti nevelés, mint büntetőjogi intézkedés jellemzése körében az intézet vezetője a jogalkalmazás során a fiatalkorúval szemben kiszabott szankció célját és annak megvalósulását érzi problémás területnek. A gyermekvédelmi rendszer értékelése körében pedig bizonyos fiatalkorban jelentkező problémák kezelésére szolgáló intézmények hiányára helyezi a hangsúlyt. *"Én biztos, hogy egyénre szabottabban döntenék a bíróság helyében, nem csak azt nézném, hogy papírforma szerint hogyan működik, hanem hogy annál az adott gyereknél hogyan működik. Ez nagyon régi probléma a fiatalkorúaknál, hogy soha nem szabadna csak annak alapján döntenek, hogy mit követett el, vagy hogy mondja ki a papír, hanem egyénre szabottan kéne megnézni, hogy ki az, akinél azt gondoljuk, hogy haza lehet engedni, mert otthonról is tud védekezni, ki az, akinél úgy gondoljuk, hogy valami nyitottabb, valamilyen intézményt felelőssé tenni arra, hogy az alatt az idő alatt, míg megtörténik a jogerős döntés, hogy ez alatt az idő alatt iskolába járjon, valamit csináljon. Tehát én úgy látom, hogy ezek a köztes intézmények hiányoznak. Egyáltalán a serdülőknek sokféle intézménye hiányzik, ők a legkevésbé ellátottak."*

A Szőlő utcai intézet 1996. május 1-jétől működik jelenlegi formájában. Az előzetes letartóztatásban lévő fiatalkorú fiúk számára biztosítja, hogy életkori sajátosságaiknak megfelelő környezetben kapjanak elhelyezést, iskolába járjanak, dolgozzanak, és olyan nevelőintézeti foglalkozásokon vegyenek részt, melyek egy általános iskolás, középiskolás korú fiatalnak a délutáni elfoglaltságot jelentik. E mellett személyes problémáikat megbeszélhetik a velük foglalkozó pedagógusokkal. Az intézet illetékességi területe elsősorban a főváros, Pest megye és a Dunántúl. 100 férőhely biztosított az intézetben, jórészt 100%-os kihasználtsággal működik, de előfordul, hogy létszámon felüli a neveltek száma.

A biztonságtechnikát tekintve kamerarendszer és beléptetőkártya-rendszer működik, az intézet körül gyengeáramú rácsot, NATO -drótot szereltek fel.

Az Oktatási Minisztériummal nem tart kapcsolatot az intézmény. Az Igazságügyi Minisztériummal szoros az együttműködés, hiszen a gyermekek bírói végzéssel kerülnek az intézetbe. Ez a kapcsolat az ügyészség útján működik. Pártfogóval csak abban az esetben van kapcsolatuk, ha javítóintézeti nevelt a fiatalkorú, és számára pártfogót rendeltek ki. Bár előfordult olyan eset, hogy a pártfogó soha nem találkozott a gyermekkel.

A neveltek családi kapcsolatait tekintve a 2002. évben befogadottak statisztikája alapján a fiatalkorúak 76%-a került be családból, *"most mindegy, hogy milyen családból. Cigány családnál fantasztikus az összetartás, falkástól jönnek, és hát vannak a társadalom annyira periferiáján lévő,*

*hogy azért nem jön, mert nincs pénze. És akkor a gyerek pénzéből küldünk, hogy fel tudjon jönni beszélőre".* A fiatalok 16%-a a bekerülést megelőzően gyermekotthonban élt, 8%-uk nevelőszülőnél vagy egyéb helyen (élettársnál, nagyszülőnél), illetve csavargott. Kor szerinti megoszlás alapján a gyermekek 64%-a 16 és 17 éves, 18 éves és annál idősebb az intézetben lakók 12%-a. Ez érdekes, mivel 19 éves korukig élhetnek a fiatalok javítóintézetben. Az iskolai végzettség szerinti megoszlás befogadáskor rendkívül nagy szórást mutat, a fiatalok 67%-a végzett 6-8 osztályt, s elszomorító, hogy 14 éves kor felett a befogadottak több mint 10%-a 1-4 osztályos végzettséggel rendelkezik.

Fegyelmi problémák kapcsán meghatározó, hogy mennyire kötik le, töltik ki a napját a neveltnek. Folyamatos programok, elfoglaltság mellett viszonylag ritkák a fegyelmi ügyek. Balesetek inkább a sportfoglalkozásokon történnek. Gondokat okoz, ha egy fiatakorút a tőköli börtönből helyeznek át javítóintézeti előzetes letartóztatásba, s ő az ott elfogadott viselkedéssel próbál az intézet keretei között érvényesülni. Ilyen esetekben is fontos, hogy a büntetőeljárás során kellő súllyal essen latba a nevelői vélemény.

A rendszerben problémaként jelentkezik, hogy a fiatalok társadalomba történő visszaillesztése, az utógondozás nem jut megfelelő szerephez. *"Nem azzal illesztem vissza a társadalomba, hogy utolsó percig elzárom, hanem próbálok nyitni. De nálunk az a helyzet, hogy mikor letölti a büntetését, teljesen mindegy, hogy hol, nincs utána lehetőség, nincs utána munka, nincs hova."* Az igazgató elgondolása alapján olyan munkahelyeket kellene létrehozni - érdekeltté téve a munkaadót a nevelték foglalkoztatásában -, amelyekhez az intézet biztosítana felügyelőt, aki ellenőrizné a fiatalok munkáját, és segítséget nyújtana számukra.

Az aszódi intézetet 120 éve létesítették, jelenleg a jogerősen javítóintézeti nevelésre ítélt fiúk számára biztosít elhelyezést 200 férőhelyen. Illetékességi területe egész Magyarországra kiterjed. *"Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, (hogy olyan épületben vagyunk) amit eredetileg is javítóintézetnek építettek. Másrészt abban a szerencsétlen helyzetben vagyunk, hogy olyan intézményben vagyunk, melyet közel 120 éve építettek javítóintézetnek. Így máris egyfajta kiszolgáltatottságba kerül mind a dolgozó, mind a fiatal. Egy 120 éves rendszer adottságainak, igazításainak, finomításainak vagyunk kitéve."* Az épületegyüttes részei a főépület és egy betonsilószerű épület, amit a főépület mellé építettek 1977-ben, ez azonban a javítóintézeti nevelés céljának nem felel meg. Ezért az elmúlt 15 évben ennek az épületnek a humanizálása zajlott. Az intézet felépítése nem az őrzés-védelemre koncentrál, rácsok, zárok ugyan vannak, de biztonságtechnikai rendszere, őrszemélyzete, rendészeti személyzete nincs az épületnek, amit a szakemberek számával és jelenlétével kompenzálnak: *"Én azt mondom, hogy inkább legyen kettővel több kollégám, mintsem egy jól bekamerázott folyosóm. Nincs annál nagyobb elgondolkodtató, rendező elv, mint egy pedagógus jelenléte".* Az intézet alapelve szerint olyan rendszer került kiépítésre, ami az 'ember jelenlétéről' szól.

Az intézetben közel 240 ember dolgozik, ebből 180 fő közvetlenül gyerekekkel foglalkozik. Az intézet nyitottságát a pedagógusok, gyógypedagógusok, pszichológusok együttműködése és motivációs készsége biztosítja azzal, hogy folyamatosan kommunikálnak a fiatalok és a dolgozók. Továbbképzéseket támogat az intézet, akár munkaidő-kedvezményrel, akár a képzések finanszírozásával. Korábban a házon belüli belső továbbképzésekre fókuszáltak, most abba az irányba lépnek, hogy a dolgozók lehetőség szerint az intézeten kívül töltődjenek fel, képezzék magukat.

A kapcsolatrendszert tekintve az Igazságügyi Minisztériummal hivatalból - az ítéletek végrehajtása által - tartanak kapcsolatot. A Legfőbb Ügyészség Gyermekvédelmi Főosztálya kéthetente ellenőrzi, hogy a rendszer jogi szempontból törvényesen működik-e. Az Oktatási Minisztériummal napi kapcsolatot tartanak, mivel az intézetnek van egy önálló iskolája (intézet az intézeten belül), ún. Általános Iskola, Szakiskola és Speciális Szakiskola, mely önálló jogi személyként bejegyzett intézmény. Szakmakritikai kérdés lehet, hogy jó-e egy intézményen belüli intézmény működtetése, vagy más megoldást kellene találni. Az igazgató véleménye szerint ez a megoldás nagyobb biztonságot ad az itt lévő gyerekeknek. A Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztériummal többször szerettek volna kapcsolatba lépni egyes pályázatok kapcsán, mostanáig kevés sikerrel. A rendtartásban foglalt értesítési kötelezettségüknek mindenben eleget tesznek. A Szülő utcai intézettel és a debreceni javítóintézettel jó kapcsolatot tartanak fent, ami a gyermek korábban előzetes letartóztatása során elkezdett nevelésének folytatása szempontjából kiemelkedő jelentőségű.

A neveltek kor szerinti megoszlását tekintve dominál az intézetben a 16-17 éves generáció, szűk réteg a 14-15, illetve a 18-19 éveseké. Iskolai végzettségükre jellemző, hogy többségük nem fejezte be általános iskolai tanulmányait, megrekedt a 4.-5. osztálynál. A családi háttérrel tekintve a fiatalok többsége ép családban nevelkedett.

Az intézet szorgalmazza a kapcsolattartást a fiatalok és családjuk között. Sok esetben a pénzügyi, az utazás költsége problémát jelent a családoknak. Előfordul, hogy a javítóintézeti nevelés alatt álló fiatalok küld pénzt keresményéből a családnak az útiköltség fedezésére. Az eltávozás, szabadság az egyik legnagyobb jutalom, amivel gyakran élnek is az intézetben.

A gyermekvédelmi és a büntetőjogi rendszer fejlesztése szempontjából az intézmény vezetője a következőket hangsúlyozta:

- a gyermek kriminalizálódási folyamatának minél korábbi megállítása,
- a család felkészítése az új értékekkel rendelkező fiatal fogadására,
- munkahelyteremtés a volt javítóintézeti neveltek számára,
- abbak elérése, hogy a javítóintézeti rendszer ismertté és elismertté váljék.

A debreceni intézetben 80 férőhelyen előzetes letartóztatásra, 24 férőhelyen jogerős javítóintézeti nevelésre szolgáló részleg működik. Az intézmény történetéhez hozzátartozik, hogy

korábban lánynevelőként funkcionált. Az 1995-ös törvénymódosítással alakították át javítóintézetnek fiúk számára, majd 2002-ben az előzetes letartóztatásból kikerülő gyermekek elkezdett nevelésének továbbfolytatása érdekében az intézeten belül kialakították a jogerős javítóintézeti nevelésre szolgáló részleget.

A technikai adottságok a biztonságtechnika szempontjából mára már jónak mondhatók, a biztonsági rendszer kialakításába biztonságtechnikai szakértőt vontak be; zoomoló kamerákat szereltek fel, beléptetőkártya-rendszer segíti az intézetből történő szökés megakadályozását. A javító-nevelő munkához a korábbi lánynevelőből számos feltétel adott volt, ennek a kiegészítése történt az elmúlt öt évben (asztalos műhely, varroda, kertészet).

Az itt dolgozók jórészt a lánynevelőből kerültek át, ők teszik ki a személyi állomány kétharmadát. A rendtartás által meghatározott végzettségre vonatkozó előírások az átvett dolgozók esetében nem mindig teljesülnek, de az intézet támogatja a továbbképzésen való részvételt. A munkatársak nagy része pedagógus végzettségű. A továbbképzések támogatása mellett belső képzéseket is szervez az intézet, ilyen az AVP (konfliktuskezelő) tréning, melyen nemcsak a dolgozók, hanem a neveltek is részt vehetnek. A belső tanfolyamok általában stresszoldással kapcsolatosak.

Az intézmény kapcsolatrendszeréről elmondható, hogy erősen kötődik az intézményi dolgozók személyi kapcsolataihoz. Az Igazságügyi Minisztériummal jogszabályok mentén, a gyermekek szállítása folytán állnak kapcsolatban. A Gyerme-, Ifjúsági és Sportminisztériummal pályázat keretében vették fel a kapcsolatot. A bírósággal, ügyészséggel jó kapcsolat alakult ki a jelzések, jellemzések alapján. A kapcsolattartás egyik formája és üdvözlendő gesztus, hogy a karácsonyi ünnepek alkalmával a gyerekek képeslapot készítenek, és ezeket elküldik az intézettel együttműködő szervezeteknek, személyeknek. A társintézmények közül Aszóddal jó az együttműködés, ellentétben a tököli fiataikorúak börtönével, ahol előfordult olyan kérés, hogy ne küldjenek jellemzést az előzetes letartóztatásból átkerülő gyerekekről. A személyi kapcsolatok pozitív példája, hogy az Országos Úttörőszövetség táborában nyaraltak a nehéz élethelyzetű gyermekek.

A neveltek kb. 3-5%-a gyermekvédelmi intézményben élt, azonban a családban nevelkedett fiatakorú bűnelkövetők többségénél is rendezetlen a családi háttér. A gyermekvédelmi intézményekből bekerült gyermekek nevelése az intézet keretei között nehezebbnek bizonyul, hiszen nincsenek családi kapcsolataik, külső támaszt nem biztosít számukra senki.

Iskolázottságukat tekintve a fiatalok egyharmada kevesebb mint 5 osztállyal rendelkezik, egyharmaduk 5-8 osztályt végzett, 30%-uk elvégezte a 8 osztályt 18-19 éves korig. A fiatalok átlagéletkora 16 év. Az elmúlt 5 év alatt kb. 600 gyerek került az intézetbe, ebből 6-7 analfabéta. Az analfabétizmus nem szellemi adottságuk folyománya, mivel az intézetben 2-3 osztályt is elvégeztek, hanem az alapoktatás hiányosságait, a család odafigyelésének, a tudásnak mint értéknek a hiányát mutatja, illetve a gyermek sorozatos iskolai kudarcainak következménye.

Az intézményvezető véleménye szerint a rendszer működésében mutatkozó problémák oka magában a gyermekvédelmi rendszerben keresendő. Álláspontja szerint szükség lenne differenciált intézményi formákra, fél-zárt intézetekre, melyek átjárhatóak lennének, és a kriminalizálódási folyamat elején lehetne megóvni a fiatalkorút. Követendő példaként említi az angol jóvátételi rendszert, ahol a fiatalkorú néhány hetes személyiségformáló kurzuson vesz részt, ezt követi a jóvátétel, amit a pártfogó ellenőriz.

A javítóintézetek igazgatóival készített interjúk alapján megállapítható, hogy az intézmények tárgyi feltételei mind a nevelés, mind a biztonságtechnika vonatkozásában jónak mondhatóak. Követendő példa az aszódi, illetve a debreceni intézmény azon kezdeményezése, hogy – a központi költségvetésből kapott önállóan felhasznált gazdálkodásán túlmenően – alapítványi keretek között, pályázati pénzből fejlesztik az általuk nyújtott szolgáltatások minőségét és mennyiségét.

A javítóintézetben foglalkoztatottak vonatkozásában az intézmények betartják a Rendtartásban foglalt képesítési előírásokat, kivétel az intézmény jogelődje által foglalkoztatott munkaerő vonatkozásában adódhat, amit tanfolyamrendszerű képzésen való részvétellel pótolnak. A továbbképzések rendszere az intézmények összköltségvetésén belül elkülönített továbbképzési keret alapján működik, és biztosítottak mind az intézetben belüli kurzusok, mind az intézetben kívüli tanfolyamrendszerű, illetve diplomás képzések.

A javítóintézetek egymás közötti információcseréje a fiatalkorúak elkezdett nevelésére épülve működik, míg a javítóintézet és a fiatalkorúak számára létesített büntetés-végrehajtási intézetek közötti kapcsolattartás az intézetek rendszeréből adódó különbség miatt minimális. A minisztériumok közül az Igazságügyi Minisztériummal a törvényességi felügyelet és a határozatok végrehajtásának ellenőrzése miatt szoros a kapcsolat, míg az Oktatási Minisztériummal csak annak az intézetnek az esetében áll fenn, ahol önálló intézményként működik elkülönült iskola az intézetben belül. A Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztériummal még az az intézet sem tart kapcsolatot, ahol pszichopedagógiai részleg keretében kábítószerfüggő fiatalok rehabilitációja folyik.

Az intézetekben a 16-17 éves korosztály a meghatározó, családi háttérük vonatkozásában a gyermekvédelmi intézményekből bekerülők aránya az elmúlt években rendkívül lecsökkent, és ma már egyértelműen a családból bekerülők aránya a domináns. Iskolai végzettség tekintetében a neveltek többsége az általános iskola 5-8. osztálya közötti végzettséggel kerül be, de találhatunk általános iskola 4., illetve középiskola 2. osztályát végzetteneket is.

Kutatásunk során a nevelők, osztályfőnökök, pszichológusok számos pozitív intézményi kezdeményezésről, alternatív nevelési-oktatási programról adtak számot. Véleményünk szerint az intézmények pedagógiai programjának, elveinek megfelelő célkitűzések a gyakorlatban is

megjelennek. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az oktatási hiányosságok, a fiatalok iskolai kudarcélményei nagymértékben megnehezítik a társadalmi integrációt; a hiányok kompenzálásában, a fiatalok felzárkóztatásában, továbbtanulásukban nélkülözhetetlen szerepet játszanak az intézmények, ugyanakkor, tekintettel az itt tapasztalt nagyarányú funkcionális analfabetizmusra és alapvető tudáshiányokra, elgondolkodtató, hogy az általános iskolai oktatási rendszer mit tesz a tanköteles korú gyermekek minőségi életfeltételeinek megteremtése érdekében a *"tudásalapú társadalomban"*. A szakemberek számos fejlesztendő területet jelölnek: alapvető fontosságú az oktatási rendszer fejlesztése, a halmozottan hátrányos helyzetű családok segítése, a támogató intézmények prevenciós tevékenysége. Fontos jövőbeli irányvonal lehet a társadalmi inklúzió jegyében a javítóintézetek bővítése, befogadóképességének növelése, a börtön és az előzetes javítóintézet között egy "összekötő út" kialakítása, a pártfogói hálózat teljesebb kiépítése és működtetése, szakmaközi segítő hálózat létesítése civil, egyházi és állami résztvevőkkel a kikerülés utáni önálló élet feltételeinek biztosítása érdekében, utógondozói hálózat kialakítása, foglalkoztatásban, lakhatásban való segítségnyújtás a fiatalok számára.

#### *Fiatalkorú bűnelkövetők*

Az általunk megkérdezett fiatalkorú bűnelkövetők átlagos életkora 16,7 év. Tizenegy fiatal saját anyja és apja nevelt (egy esetben egyik szülő elhunyt), 1 fiatalkorú nevelőszülőknél élt, 6 gyermek gyermekvédelmi gondoskodás alatt áll, 7 gyermek édesanyjával és nevelőapjával, illetve amennyiben a testvérek otthon éltek, testvéreikkel, 6 fiatalkorú édesanyjával, négy közülük anyjával és testvéreivel (2-nek nem volt testvére) élt, 2 fiatalkorút nagyszülei neveltek, 1 esetben pedig a nővére és annak családja nevelte a kérdezettet.

18 fiatalkorú előzetes javítóintézetben van, 16 kérdezett jogerős ítélettel rendelkezik. A fiatalok átlagosan 7,4 iskolai osztályt végeztek, legmagasabb iskolai végzettség szakközépiskola második osztály, legalacsonyabb általános iskola 4. osztály.

A testvérek száma átlagosan három (legtöbb a tíz testvér). A devianciákkal kapcsolatban elmondható, hogy 17 fiatalkorú egyáltalán nem fogyasztott drogot és alkoholt, 10 fő inkább alkoholt fogyasztott, de többségük fogyasztott alkalmanként könnyű vagy diszkó-drogot. 4 fő kábítószer-problémákkal küzdött bekerülés előtt (közülük egy fő alkoholt is rendszeresen fogyasztott, és gyógyszerfüggő is volt). 3 esetben nem kaptunk választ a drog-, illetve alkoholfogyasztási szokásokra vonatkozóan.

Az előzetes javítóintézetben lévő fiatalok várható ítélete a fiatalok véleménye szerint 4 esetben javítóintézeti nevelés, 3 esetben börtön, kettejüket a tárgyalást követően (ügyvéd tájékoztatása

szerint) hazaengedik, kilencen pedig nem tudják, hogy mire számíthatnak. A jogerős ítélettel rendelkező fiatalokra átlagosan 26,8 hónap (2 év 2 hónap) javítóintézeti nevelést szabtak ki.

A jogerősen elítélt fiatalok közül 8-an édesanyjukhoz mennek haza, 5-en családjukba térnek vissza, 1 fő nővérehez, 1 fő nagyszüleihez megy, míg 1 fő gyermekvédelmi szakellátásban, 1 kérdezt pedig utógondozottként a javítóintézetben marad.

A fiatalok jövőbeli elképzeléseit, terveit vizsgálva megtudtuk, hogy 25 fiatal konkrétan tudja, milyen szakmában kíván elhelyezkedni, ketten jogosítványt szeretnének, 1 fő terve, hogy kikerülés után elvégzi a 8 általánost, hárman munkát keresnek majd, de nem tudják, hogy milyen területen (betanított vagy segédmunka), 3 fiatakorúnak nincs elképzelése a jövőt illetően.

Javítóintézeti nevelésüket illetően a fiatalok a bezártság, a szabadság hiánya, a fegyelem és a kötött napi program ellenére úgy vélik, az intézmények nagy hangsúlyt fektetnek az alaptanulmányok befejezésére, illetve a továbbtanulásra szakmaelsajátítás, gyakorlati hely, egész napos munkafoglalkozás, okleveles képzések keretében. A csoportos nevelői célzatú foglalkozásokat tartalmasnak és hasznosnak tartják, mint pl. cigányságtörténet, önismereti óra, sportfoglalkozás. Pozitívként említik meg néhányan a nevelőkkel, pszichológusokkal való magánbeszélgetéseket, valamint azt, hogy nevelőikhez bármilyen probléma esetén bizalommal fordulhatnak. Úgy vélik, az intézet segíti a kapcsolattartást a családjukkal, azokban az esetekben, melyekben pozitív irányba változott a családdal való kapcsolat, ezt részben az intézmény munkájának tulajdonítják.

Az előzetes javítóintézetben lévők negatívként említik, hogy rövidek a látogatások, a család hiányát nem tudják pótolni, megnehezítve ezáltal az intézeti napok "túlélését", felerősítve a tárgyalás előtti bizonytalanság érzését. A fiatalok fontosnak tartják a számítástechnikai és nyelvismeret szerzésének lehetőségét, ketten a pozitívumok közt a könyvtárat is megemlítik.

Az intézmények által biztosított tanfolyamok keretében elsajátított szakmát – főképpen a jogerős ítélettel rendelkező fiúk – jövőjük megalapozásának, "hivatásuknak" tekintik, ami azt is mutatja, hogy a fiatalok beilleszkedésének alapfeltételei biztosítottak. A fiatalok úgy vélik, a tanulás és egy biztos munkahely szükséges társadalomba való befogadásukhoz, és az intézet keretein belül megszerzett oklevél, bizonyítvány, valamint a megkedvelt szakma hozzásegít a jövő megtervezéséhez. Az előtakarékosság (a foglalkoztatásból származó keresmény 20%-a) szintén hozzájárul a fiatalok társadalmi integrációjához, ennek fontosságát az interjúkban többen kiemelték.

A megkérdezettek nagy többsége a családjától vár támogatást. Ahol labilis a kapcsolat a családdal, ott a barátok és az intézményi nevelők szerepe felértékelődik, ahol egyáltalán nincs támogató erejű család, ott a legtöbb esetben elkeseredettséget, kilátástalanságot tapasztalhatunk. Ez utóbbi esetben a fiatal nem is vár segítséget, nem bíz a pártfogóban, az intézetben *“hiszen úgyse tud senki segíteni, eddig se segített senki”*.

A jogerős ítélettel rendelkező fiatalok bűnelkövetők hozzátartozói pozitívan értékelik az intézetet, az általa nyújtott tanulási lehetőséget, amit a felnőtté válás, a sikeres társadalmi integráció alapjának tartanak. A családok gyermekükkel való kapcsolata jónak mondható, a gyermeket kikerülés után is támogatni szeretnék. Az intézetet kollégiumként fogják fel, ahol a gyermek tanulmányokat folytathat, s mivel a fiatalok bizonyos idő elteltével hazamehetnek, a család és a gyermek kapcsolattartását az intézmény részéről biztosítottak látják. Az intézettel szemben megfogalmazott elvárás: a tanulási lehetőség és szakmaszerzés biztosítása.

#### *Jogalkalmazók*

A kérdezett jogi szakemberek az egységes ítélkezési gyakorlat és a gyermekek jogainak minél teljesebb érvényesülése érdekében olyan bíróság kialakítását látják indokoltnak, amely minden fiatalok által elkövetett bűncselekmény kérdésében döntene, függetlenül attól, hogy helyi bírósági vagy megyei bírósági hatáskörbe tartozó az elkövetett cselekmény. *"Ha a bírák nem csak a vagyoni elleni bűncselekményt elkövető fiatalokkal találkoznak, hanem olyanokkal is, akik élet elleni bűncselekményt követnek el, jobban tudnának differenciálni a büntetés meghozatalakor. A jelenleg hatályos szabályok és gyakorlat szerint előfordul az, hogy egy súlyos megítélésű rablásban, ami a helyi bírósági szinten egy kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekmény, többet kap egy fiatalok elkövető, mint a megyei bíróságon, ahol többszörösen minősülő élet elleni bűncselekmények tömegével találkozunk az ítélkező bírósággal."* A büntetőügyekben az arányosabb ítélkezést segítené a reform.

A társadalomba való visszailleszkedés esélyének javítása érdekében növelni kellene azoknak a háttérintézményeknek a számát, amelyek azoknak a fiataloknak az elhelyezésére hivatottak, akiknek nincsen megfelelő családi háttere, de már a gyermek és ifjúságvédelem köréből is kikerültek, tehát a 18. életévüket, illetve utógondozói ellátottak esetében a 24. (25.) életévüket betöltötték.

Az Oktatási Minisztérium, a Foglalkoztatáspolitikai - és Munkaügyi Minisztérium valamint a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium tájékoztatása szerint jelenleg nem foglalkoznak olyan modellek, programok kidolgozásával és bevezetésével, melyek a javítóintézetben élő, illetve a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló fiatalok társadalmi inklúzióját segítené.

## Konklúzió

1. A gyermek kriminalizálódási folyamata - tekintetbe véve az elkövetett bűncselekmények felderítési arányát, illetve azt a tényt, hogy a fiatalkorúak vonatkozásában csak kiemelt tárgyi súlyú bűncselekmények esetén alkalmaznak szabadságelvonással járó kényszerintézkedést, szabadságvesztés büntetést, intézkedést - a javítóintézeti rendszerbe kerülésének idejére előrehaladottá vált.
2. A javítóintézeti nevelés rendszerébe kerülése után (mivel a korábbi környezetében a nevelés feltételei nem biztosítottak), kezdetét veszi a fiatalkorú nevelése által annak elősegítése, hogy beilleszkedjen a társadalomba, annak hasznos tagjává váljék.

Ennek keretében pozitív értékeket közvetítenek a neveltek számára, amit ők optimális esetben elfogadnak, beépítve azokat személyiségükbe, értékrendjükbe. (Rossz esetben a javítóintézeti nevelés keretében semmilyen változás nem történik a fiatalkorú életvitelében, értékítéletében, avagy egy látszólagos változás után - mely szigorúan a nevelés időtartamáig tart - a korábbi környezetébe visszatérve azon normák szerint folytatja életét, amelyek kriminalitásra szocializálták.

A rendszer diszfunkciója, hogy - miközben a fiatalkorút kiemeli a korábbi szűk társadalmi környezetéből annak elégtelen érték közvetítő magatartása miatt - állandó problémát jelent az intézet számára olyan személyt találni a nevelt részére, aki megfelelő módon képes értékeket közvetíteni számára.

3. A javítóintézetből kikerülve, visszatér abba a közegbe, ahonnan kiemelték. A gyermek javítóintézetben történő nevelése alatt ez a közeg általában nem változott, vagy rosszabb lett. Így intézetben megszerzett értékei ebben a közegben nem konvertálhatóak. Következmény: vagy beilleszkedik a befogadó közegbe, és elveszti az intézet által képviselt értékeket, vagy elhagyja a befogadó közeget, és saját maga próbál meg értékeinek megfelelő életvitelt immár egyedül kialakítani. Ebben az esetben optimális viszonyok között szakmával rendelkezik a fiatal, s tiszta erkölcsi bizonyítvánnyal indul, ám miután 1-2-3 évet a társadalomból, a mindennapokból elzárva töltött, lakhatás, munkahely és az újrakezdéshez szükséges anyagi feltételek, kiépületlen társas network nélkül. Emellett figyelembe kell venni, hogy az intézetben számára biztosított folyamatos sikerélmény elmaradásával negatív lelki folyamatok indulhatnak meg, melyek feloldására / megoldására nincs biztosítva segítő hálózat.

4. A társadalom felé történő negatív kommunikáció, ill. a kommunikáció hiánya miatt és a társadalmi előítéletesség következtében a sikeres integráció nehézkes, javítóintézet black boksza-ként működik.
5. A család nem készül fel az új értékekkel érkező gyermek fogadására, jelenleg nincsen olyan segítő rendszer, amely a társadalomba való integrálódást elősegítené, valamint támogatná a családot a gyermek javítóintézeti nevelése alatt, illetve a kikerülés után.
6. Megdöbbentő a fiatalok alacsony iskolai végzettsége, iskolai sikertelenségük mértéke, melynek következtében a javítóintézetre hárul a tanulási hátrányok csökkentése, kompenzálása, iskolai sikerek biztosítása. Fontos feladat kidolgozni az alapoktatás monitoring-rendszerét, biztosítani az alapoktatás sikerességének garanciális elemeit a tanulási nehézségek csökkentése, továbbtanulás esélyeinek növelése érdekében.
7. A halmozottan hátrányos helyzetű, antiszociális családokban nevelkedő gyermekek esetében nagyon fontos szerepe van a prevenciónak, újragondolásra érdemes az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök szakmai munkája, erősítésre szorul a családgondozás mind a gyermekjóléti szolgálatok, mind a családsegítő szolgálatok esetében. Megdöbbentő, hogy a "problémás" gyerekekről lemond az iskola, a halmozottan hátrányos helyzetű családban való nevelkedést, kisebbséghez való tartozást társadalmi devianciának tekinti, a magatartászavarral, tanulási nehézségekkel küzdő gyermekeket kizárja rendszeréből. Az erőszakmentes és toleráns társadalom jegyében – kimondva vagy kimondatlanul, de interjúink során a nevelők, gyermekek vonatkozásában is előkerült a roma kisebbség megítélése – fontos lenne a pozitív diszkrimináció.
8. A társadalmi integráció szempontjából nélkülözhetetlen az utógondozói rendszer kialakítása, a lépcsőzetes kiléptetés érdekében, segítő hálózat kiépítése, hogy közvetlenül kikerülése előtt és kikerülése után a fiatal szakmai segítséget kapjon lakhatásának megoldásában, iskola- és munkakeresésében, önálló életének megkezdésében, társas networkjének építésében, az egyes szolgáltatásokhoz való hozzáférésben.

Kutatásunk során a megkérdezett szakemberek (intézményvezetők, nevelők, pszichológusok, osztályfőnökök, jogalkalmazók) egységes álláspontot képviseltek a fiatalkorú bűnelkövetők javítóintézeti nevelését, társadalmi befogadását illetően. Minden standard szakmai előítéletesség ellenére az intézményekben dolgozó szakemberek és a jogalkalmazók egységes célokat és feladatokat

artikulálnak a rendszer fejlesztése és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem érdekében, melyet a hatékony pártfogói hálózat kiépítése és működtetése csak tovább erősíthet.

Az intézményekben megfelelő szakmai háttér biztosított a javítóintézetek pedagógiai-pszichológiai programjának megvalósításához, kiforrott stratégiával rendelkeznek a rendszer fejlesztését, valamint a társadalmi kirekesztés elleni küzdelmet illetően. A “socially challenge” elmélyülése és generációkon való átöröklődése az alapképzés biztosításával, a korábbi iskolai hátrányok csökkentésével, készségfejlesztéssel, versenyképes szakma elsajátításával leküzdhető. A kikerülés feltétele a családi háttér – érzelmi – biztonsága, egy támogató közeg biztosítása, amely befogadja és elfogadja a fiatalokat, illetve a létbiztonság és az önálló élet feltételeinek megteremtése érdekében a foglalkoztatási térre való bekerülés előmozdítása.

A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény felbecsülhetetlen értéke a foglalkoztatás és tanulási lehetőség biztosítása, melynek köszönhetően a fiatalokban – ahogy jövőképük is mutatja – kialakul az igény arra, hogy integrálódjanak a társadalomba. Mindenképpen fontos hangsúlyozni a szakmai koncepció alapját képező példamutatást és következetességet, a gyermekek számára biztosított sikerélményeket – megdöbbentő, hogy a fiatalok többsége sikereket 16-19 éves korában él meg először, melyet annak tudnak be, hogy *“itt emberként beszélnek velük”*.

A nehéz életkörülmények közt nevelkedett gyermekek esetében – javítóintézetbe kerülésük, illetve onnan való kikerülésük után - a társadalmi integráció korlátainak leküzdése, mint társadalmi elvárás, nem hárítható a javítóintézetekre. A dezintegrációs hatás nem a javítóintézet nevelési-javító céljaiban/feladataiban rejlik, hanem abból ered, hogy a megkezdett szakmai munka a kikerüléssel véget ér, lépcsőzetes kiléptetésre a jelen keretek között nincsen lehetőség. A fokozatosság, következetesség pedagógiai elve nem tud érvényesülni, a szakmai kudarc látszólag a javítóintézeté, mint támogató rendszeré, a korábbi sikertelenségei után (javítóintézeti nevelése alatt) pozitív élményekkel találkozó, körvonalazódó jövőbeli tervekkel, társadalomba való beilleszkedési igénnyel kikerülő fiatal újabb sikertelenségekkel találja szemben magát.

#### **A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény SWOT – analízise**

|                  |                    |
|------------------|--------------------|
|                  | <b>Gyengeségek</b> |
| <b>Erősségek</b> |                    |

|                                                                                                                                               |                                                                                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 Megfelelő pszichológia – pedagógiai nevelési program biztosítása                                                                            | 1 Gyermekvédelmi jelzőrendszer, családgondozás erősítése a prevenció érdekében                                                                                        |
| 2 Intézmények nevelési elvei adekvátak a gyakorlatra                                                                                          | 2 Ifjúsági közösségek kialakítása                                                                                                                                     |
| 3 Intézmények tárgyi – szakmai feltételei kielégítők                                                                                          | 3 A gyermekjóléti alap- és a gyermekvédelmi szakellátásban, valamint a javítóintézetekben dolgozók munkájának összehangolása a szülők és gyermekek segítése érdekében |
| 4 Szakemberek képzettsége megfelelő                                                                                                           | 4 Fiatalok büntetőkódexe                                                                                                                                              |
| 5 Intézményben az oktatás a gyermek képességeihez igazodik, egyéni fejlesztés, felzárkóztatás, hátránycsökkentés része az oktatási programnak | 5 Gyermekbíróság, gyermekrendőrség kialakítása                                                                                                                        |
| 6 Alternatív nevelési módszerek alkalmazása                                                                                                   | 6 Javítóintézetek, előzetes-“házak” bővítése                                                                                                                          |
| 7 A fiataikorú mezo-környezete felé nyitnak az intézmények                                                                                    | 7 Pártfogói hálózat kiépítése és monitoring-rendszerének kidolgozása a társadalmi integráció elősegítése érdekében                                                    |
| 8 Fiataikorú bűnelkövetők nevelésében a példamutatás, következetesség érvényesül                                                              | 8 Lépcsőzetes kiléptetést segítő szervezetek – szociális munkás, pártfogó, családterapeuta, ifjúságvédő – összekapcsolása                                             |
| 9 Szakemberek számára képzés biztosított                                                                                                      | 9 Utógondozói hálózat kiépítése                                                                                                                                       |
| 10 Szülőkkel való kapcsolattartásra nagy hangsúlyt fektetnek                                                                                  | 10 Alapoktatás erősítése, monitoring – rendszer kidolgozása                                                                                                           |
| 11 Jogalkalmazókkal jó szakmai kapcsolat, hatékony együttműködés alakult ki                                                                   | 11 Hátrányos helyzetű fiatalok oktatására alternatív módszerek és pedagógiai segédeszközök kidolgozása, és bevezetése                                                 |
|                                                                                                                                               | 12 Javítóintézetben a nyelvoktatás erősítése, IT ismeret bővítése                                                                                                     |
|                                                                                                                                               | 13 Versenyképes szakmák bevezetése                                                                                                                                    |
|                                                                                                                                               | 14 Utánkövetés rendszerének kialakítása                                                                                                                               |
|                                                                                                                                               | 15 Minisztériumok együttműködése, ifjúsági programok integrálása a javítóintézeti nevelésbe GYISM (nyitás a külvilág felé, külső kapcsolatok erősítése)               |
|                                                                                                                                               | 16 OM oktatási rendszer monitoringja, nyelv, IT oktatás erősítése az intézményekben                                                                                   |
|                                                                                                                                               | 17 IM pártfogói hálózat megerősítése, pártfogói rendszer működésének evaluálása                                                                                       |
|                                                                                                                                               | 18 FMM – stratégia kidolgozása a hátrányos helyzetű, fiatal bűnelkövetők munkaerő-piacra történő integrációja érdekében                                               |
|                                                                                                                                               | 19 Szakmai fórumok szélesítése, interprofesszionális együttműködés erősítése (gyermekvédelmi szakemberek, javítóintézeti nevelők, pszichológusok, rendőrök,           |

|  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
|--|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|  | <p>ügyészek, bírók, pártfogók, családgondozók)</p> <p>20 Javítóintézeti nevelésbe a család bevonása, család támogatóerejének erősítése, szakmai segítségnyújtás biztosítása</p> <p>21 Előzetes – javítóintézetben lévők kapcsolattartásának erősítése, büntetőügy miatti bizonytalanság pszichológiai – jogi orvoslása, család bevonásával</p> |
|--|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

| Lehetőségek                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | Veszélyek és fenyegetettségek                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>1 A foglalkoztathatóság javulása, továbbtanulási esélyek növelése</p> <p>2 Az esélyegyenlőség garanciális elemeinek érvényesülése</p> <p>3 Célzott kormányzati programok indítása a hátrányos helyzetben élő (roma, gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló, tanulási, magatartás zavarokkal küzdő) fiatalok részére</p> <p>4 Kormányzati szervek együttműködésének erősítése</p> <p>5 Prevenció – ifjúsági közösségek megerősödése</p> <p>6 Preventív családgondozással a családi devianciák kialakulásának csökkentése, megelőzése, család támogató erejének erősítése</p> <p>7 Fiatalkorúak büntetőkódexének kialakítása</p> <p>8 Hatékony pártfogói hálózat működtetése</p> <p>9 Rendőrség – gyermekvédelmi feladatok közelítése</p> <p>10 Szakmai szervezetek és célcsoporti érdekképviseltek együttműködésének fokozása és döntéshozatalba való bevonásuk</p> <p>11 A civil és egyházi szervezetek szerepének, feladatátvállalásának erősítése</p> <p>12 Önkéntes munka bekapcsolása</p> <p>13 A társadalmi szolidaritás erősítése, az előítéletek leépítése</p> <p>14 Fiatalok sorsának alakulása követhetővé válik az utógondozással</p> <p>15 Sikeres társadalmi integráció megvalósítása a fokozatosság elve alapján megvalósuló kiléptetéssel</p> <p>16 Nemzetközi támogatások, módszerek adaptálása,</p> | <p>1 A hátrányos helyzetű fiatalokkal és családjukkal való társadalmi szolidaritás hiánya, az előítéletek erősödése</p> <p>2 Oktatásban, foglalkoztatásban diszkrimináció, stigmatizáció</p> <p>3 Szegénységi kockázatok fennmaradása, exklúzió erősítése, szegénység generációkon való átörökítése</p> <p>4 Családi, személyközi kapcsolatok gyengülése, mikro szintű exklúzió</p> <p>5 A társadalmi integráció korlátainak fennmaradása</p> <p>6 Munkaerőpiaci lehetőségeik beszűkülése</p> <p>7 Lakáshoz jutásuk ellehetetlenülése</p> <p>8 A kulturális hátrányok fennmaradása, illetve erősödése</p> |

## Policy ajánlások

Kutatásunk eredményeként az intézményekben dolgozó szakemberek, jogalkalmazók véleményei, minisztériumi állásfoglalások és a javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény SWOT-analízise alapján kerültek megfogalmazásra policy jellegű ajánlásaink.

- Jogi ellenmondás feloldása az 1979. évi 11. tvr. és a 30/1997. (X. 11.) NM rendelet között, az 1979. évi 11. tvr. módosítása.
- Gyermekvédelmi jelzőrendszer, családsegítés erősítése a prevenció érdekében, családi devianciák kialakulásának megelőzése, a család gyermekközpontú támogató erejének növelése, ifjúsági közösségek kialakítása a fiatalok kriminalizálódásának, illetve a kriminalizálódási folyamat elmélyülésének megelőzése érdekében.
- Gyermekvédelemben és szociális szférában dolgozók munkájának összehangolása a szülők és gyermekek segítése érdekében, egységes szakmai elvek mentén való szakmaközi együttműködés elősegítése, célzott programok kidolgozása a hátrányos helyzetben élő gyermekek és szüleik részére.
- Fiatalkorúak büntetőkódexének kialakítása, mely az általános büntetőjogi és büntető eljárásjogi alapelveken túlmenően, az egész kódexet áthatóan tartalmaz garanciális elveket a fiatalkorúak tekintetében, szabályozza a fiatalkorúakra vonatkozó büntető anyagi és eljárási normákat, emellett a fiatalkorúakkal foglalkozó szakemberek (bíró, ügyész, rendőr) feladatait és működési rendjét.
- Fiatalkorúak bíróságának létrehozása, mely egyaránt dönt a fiatalkorúak által elkövetett helyi, illetve megyei hatáskörbe tartozó cselekményekben, és a gyermekkorú, fiatalkorú személy sérelmére elkövetett bűncselekményekben.
- Az előzetes letartóztatásban javítóintézetben lévő fiatalkorúak nevelésébe erősebben beilleszteni a korábbi családi kapcsolatok rendszerét.
- A javítóintézet, az ott folyó nevelési munka ismertté és elismertté tétele a hiteles tájékoztatás alapján (az intézetben készült termékek árusítása, kiállítása), ezáltal elősegíthető a fiatalkorúak társadalmi befogadása.
- Alapoktatási rendszer erősítése a tudásalapú társadalom jegyében, nyelvoktatás, IT ismeret erősítése, tanulási nehézségek oktatási rendszerben történő orvoslása, oktatás monitoring - rendszerének kidolgozása, gyermek-és ifjúságvédelmi felelősök munkájának szakmai tartalommal

való feltöltése. Hátrányos helyzetű fiatalok oktatására alternatív módszerek és pedagógiai segédeszközök kidolgozása és bevezetése.

- Javítóintézetben lévő fiatalok számára versenyképes szakmák biztosítása, a továbbtanulás előmozdítása, nyelvoktatás, IT ismeret, kisebbségi kultúra megismertetése, elfogadtatása.
- A javítóintézeti nevelés időtartama alatt a család hatékony bevonása a nevelési munkába, a családdal való kapcsolat erősítése, ezen időszakban családgondozás az intézet adta értékek konvertálhatósága érdekében, a gyermek és a család külső kapcsolatainak megszilárdítása, az önálló élet megkezdéséhez kapcsolatháló kiépítésében való segítségnyújtás.
- A javítóintézeti nevelésben a meglévő módszerek mellett alternatív pedagógiai-pszichológiai módszerek alkalmazása, például resztoratív szemlélet a nevelésben és az oktatásban. A resztoratív, kárhelyreállító módszer lényege, hogy a szabálykövetés nem absztrakt normákhoz való igazodást jelent, hanem a szabályokhoz igazodó közösség igényeit, szükségleteit tükrözi. A resztoratív igazságszolgáltatás nem a büntetésre, megtorlásra helyezi a hangsúlyt, hanem a közösség értékei mentén a kár helyreállítását tűzi ki célul.
- Szociális háló megerősítése. Iskolák, gyámhivatal, családsegítő szolgálatok, hajléktalanellátó szervezetek, drogambulanciák, a gyermekjóléti alap- és gyermekvédelmi szakellátás intézményei, munkaügyi központok, pártfogók, utógondozó, önkormányzatok, civil és egyházi szervezetek egymást kiegészítve, összehangoltan működjenek, az információáramlás, szakmai fórum az együttgondolkodásra biztosított legyen.
- Lépcsőzetes kiléptetés kialakítása, segítő szervezetek – szociális munkás, pártfogó, családterapeuta, gyermekvédelmi szakember – összekapcsolása. Utógondozói hálózat kiépítése a sikeres társadalmi integráció érdekében, valamint a javítóintézetben megkezdett nevelési, reintegrációs, reszocializációs munka prolongálása érdekében.
- Pártfogói hálózat kiépítése és monitoring-rendszerének kidolgozása az inklúzió érdekében.
- Minisztériumok együttműködése, ifjúsági programok integrálása a javítóintézeti nevelésbe, fiatalok önálló életének megkezdésében való segítségnyújtás, nyitás a javítóintézetek és az ott nevelkedő gyermekek problémái felé, intézményekkel való kapcsolatfelvétel.

*Gyermek, Ifjúság- és Sportminisztérium:* a gyermekek testi, szellemi és mentális egészségének biztosítása, az erőszakmentes és toleráns társadalom megteremtése, ifjúsági célú közösségi terek kialakítása. A Minisztérium kábítószer-fogyasztás megelőzésével, valamint szabadidős és sportprogramok megrendezésével kapcsolatos programjai – nem csak pályázati keretek között – segíthetnék a javítóintézetek szakmai munkáját.

*Oktatási Minisztérium:* az alapoktatási rendszer monitoring-rendszerének kidolgozása, nyelv, IT oktatás erősítése a javítóintézetekben.

*Igazságügy Minisztérium:* pártfogói hálózat megerősítése, pártfogói rendszer működésének értékelő elemzése.

*Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium:* stratégia kidolgozása a hátrányos helyzetű, gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló, onnan kikerült fiatalok, valamint a fiatal bűnelkövetők munkaerő-piaci integrálására, adókedvezmény-rendszer kialakítása munkavállalásuk segítése érdekében. Pályázatok kiírása védőmunkahelyek létrehozása érdekében.

- Alap kutatások támogatása a gyermekvédelem, minőségi szociális ellátásokhoz való hozzáférés tárgykörben a szociális exklúzió alábbi dimenzióiban: finansziális kirekesztődés, munkaerőpiacról való kirekesztődés, ellátásokból való kirekesztődés, valamint a társas kapcsolatokból való kirekesztődés. Kutatási eredmények szakmai fórumokon való megvitatása, kerekasztal beszélgetések, szakmai műhelyek, konferenciák, workshopok megszervezése az érintett szakemberek részvételével. Ezáltal megtörténik a szakemberek, szakmai szervezetek együttműködésének fokozása, döntéselőkészítésbe, döntéshozatalba, rendszerfejlesztésbe való bevonásuk.